

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.25>

ОСОБИСТІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Фіалка М.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»*

Фіалка М.І. Особистість кримінального правопорушника як елемент предмету кримінологічної науки.

Наукова стаття присвячена проблематиці предмету кримінології як науки. При цьому, метою дослідження є встановлення місця особистості кримінального правопорушника в системі елементів предмету кримінологічної науки та який його основний зміст.

Наголошується на тому, що розуміння предмету кримінологічної науки є фундаментоутворюючим питанням для існування та розвитку даної сфери суспільних та наукових знань.

В межах аналізу змісту наукових позицій та думок з приводу предмету кримінологічної науки доводиться той факт, що до елементів даного предмету належать злочинність як явище, особистість кримінального правопорушника, детермінація та детермінанти, протидія злочинності. В подальшому обґрунтовується передбачення в даному переліку елементів особистості кримінального правопорушника.

Наголошується на безумовному зв'язку злочинності, як суспільно-небезпечного явища, та особистості кримінального правопорушника, як носія кримінально-протиправної поведінки. Такий логічний ланцюжок дає підстави стверджувати про те, що під час аналізу злочинності не можливо уникнути наукового дослідження особистості кримінального правопорушника. Такий погляд обумовлює обов'язкове віднесення особистості кримінального правопорушника до елементів предмету кримінологічної науки.

Робиться висновок про те, що кримінологічна наука, як будь-яка галузь знань, має власний предмет наукового дослідження, який, в свою чергу, містить розгалужений характер. Крім того, зазначається те, що поряд з іншими елементами предмету кримінології (злочинністю та окремим кримінально-протиправним проявом; детермінантами злочинності та окремих кримінальних правопорушень; протидією злочинності) особистість кримінального правопорушника займає ключове місце в цій структурі. При цьому, наукове дослідження особистості кримінального правопорушника як елементу предмету кримінології реалізується через призму кримінологічної характеристики особистості кримінального правопорушника з подальшим формуванням її кримінологічного портрету. А також зазначається те, що основний зміст кримінологічного портрету особистості кримінального правопорушника міститься в сукупності характерних рис цієї особистості, що поділяється на певні блоки, а саме соціально-демографічний, кримінально-правовий та морально-психологічний.

Ключові слова: кримінологія; предмет кримінології; особистість кримінального правопорушника; кримінологічна характеристика особистості кримінального правопорушника; кримінологічний портрет особистості кримінального правопорушника.

Fialka M.I. The personality of a criminal offender as an element of the subject of criminological science.

The scientific article is devoted to the problematics of the subject of criminology as a science. At the same time, the purpose of the study is to establish the place of the personality of a criminal offender in the system of elements of the subject of criminological science and what its main content is.

It is emphasized that understanding the subject of criminological science is a foundational issue for the existence and development of this area of social and scientific knowledge.

Within the framework of the analysis of the content of scientific positions and opinions regarding the subject of criminological science, the fact is proven that the elements of this subject include crime as a phenomenon, the personality of the criminal offender, determination and determinants, and combating crime. The prediction of the elements of the criminal offender's personality in this list is further substantiated.

The unconditional connection between crime, as a socially dangerous phenomenon, and the personality of the criminal offender, as a carrier of criminal and illegal behavior, is emphasized. Such a logical chain gives grounds to argue that when analyzing crime, it is impossible to avoid scientific research into the personality of a criminal offender. This position requires the mandatory inclusion of the personality of a criminal offender among the elements of the subject of criminological science.

The conclusion is made that criminological science, like any branch of knowledge, has its own subject of scientific research, which, in turn, is of a branched nature. In addition, it is noted that, along with other elements of the subject of criminology (crime and individual criminal and unlawful manifestations; determinants of crime and individual criminal offenses; combating crime), the personality of the criminal offender occupies a key place in this structure. At the same time, the scientific study of the personality of a criminal offender as an element of the subject of criminology is implemented through the prism of the criminological characteristics of the personality of a criminal offender with the subsequent formation of its criminological portrait. It is also noted that the main content of the criminological portrait of the personality of a criminal offender is contained in the set of characteristic features of this personality, which is divided into certain blocks, namely socio-demographic, criminal-legal, and moral-psychological.

Key words: criminology; subject of criminology; personality of a criminal offender; criminological characteristics of the personality of a criminal offender; criminological portrait of the personality of a criminal offender.

Постановка проблеми. Будь-яка наука, або наукове дослідження, має власний об'єкт та предмет дослідження. При цьому, під об'єктом науки розуміють певну сферу реальної дійсності, яку наука обирає для свого дослідження. В той же час, предмет науки визнається як конкретизація такої сфери за певними напрямками. На даний час таке розуміння вже фактично має статус аксіоми.

Про ступінь важливості розуміння та визначення предмет наукового дослідження свого часу зазначав І.Ф. Корж. На його думку, плутанина в розумінні того, що таке об'єкт і предмет дослідження, може призвести до недостовірності висновків і до підміни результатів дослідження припущеннями щодо істин, які встановлені раніше і не підлягають оспоруванню [1, с. 23]. І з цим складно не погодитись.

Щодо кримінологічної науки, то під об'єктом розуміють злочинність, а під предметом розуміють сукупність окремих елементів, які досліджуються наукою кримінологія. На цьому, якщо можливо так висловитись, аксіомність питання завершується. Розуміння дефініції «злочинність» в кримінологічній науці отримало широке поширення. Не зважаючи на те, що існує загальне розуміння основних рис цього явища, остаточний варіант терміну формується науковцями різноманітно. Аналогічна ситуація створилась з визначенням елементів предмету кримінологічної науки. Визначення змісту предмету кримінології як науки створює той напрямок в якому рухаються кримінологічні дослідження та окреслюється сфера наукового пізнання. Це по-перше.

По-друге, не треба забувати той факт, що кримінальний правопорушник є носієм кримінально-протиправної поведінки. Іншими словами, будь-яке кримінальне правопорушення має можливість виникнути тільки в тому випадку якщо його реалізує людина. В теорії кримінального права така позиція закріплена положеннями теорії про особу, що вчиняє кримінальне правопорушення, а на нормативно-правовому рівні – положенням ст. 18 Кримінального кодексу України (*далі – КК України*). При цьому, така особа, відповідно до кримінально-правової теорії та КК України повинна обов'язково володіти низкою обов'язкових ознак, а саме: фізична, осудна та така, що досягла відповідного віку з якого настає кримінальна відповідальність відповідно до КК України. Але, ще раз нагадуємо, це розуміння кримінального правопорушника з точки зору кримінально-правової теорії.

Крім того, в кримінологічному науковому просторі для висвітлення проблеми особи, яка вчинила кримінальне правопорушення активно ціла низка термінів, а саме; «особа злочинця», «особистість злочинця», «злочинець», «особа кримінального правопорушника», особистість кримінального правопорушника», «кримінальний правопорушник» і взагалі «правопорушник». В цьому питанні в науці розгорнута ціла наукова дискусія. Враховуючи той факт, що нашим завданням не є дослідити ці процеси, в межах нашого наукового дослідження, ми будемо ставитись до цього як до термінів синонімів.

Актуальність дослідження особистості кримінального правопорушника (злочинця) свого часу вдало сформулював С.Ф. Денисов. Науковець наголосив на тому, що загалом учені дійшли висновку, що успішна боротьба із злочинністю є неможливою без урахування особистісного фактору. На його думку, незважаючи на численні наукові дослідження, багатовекторність проблем, що стосуються особи злочинця, її характеристики й особливостей залежно від виду того чи іншого вчиненого злочину, передбачають подальший науковий пошук, у тому числі розробку загального розуміння поняття особи злочинця у сучасній кримінологічній науці України [2, с. 152].

Але, яким чином бачить кримінального правопорушника кримінологічна наука, яке місце такої особи в теорії кримінології і яке значення має його вивчення для суспільства це ті питання на які ми спробуємо дати відповідь в нашому науковому дослідженні.

Мета дослідження. Метою нашого наукового дослідження є встановлення місця особистості кримінального правопорушника в системі елементів предмету кримінологічної науки та який його основний зміст.

Стан опрацювання проблематики. Проблема вивчення особистості кримінального правопорушника для кримінології не нова. В різні часи нею переймалися такі науковці як В.В. Голіна, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвинов та ін.

Вивченню проблематики особистості кримінального правопорушника присвячено фактично будь-яке кримінологічне дослідження. Без виключення в будь-якому підручнику або навчальному посібнику відведено місце для аналізу даної проблеми. При цьому, вони описується як із загально-теоретичних позицій кримінологічної науки, так і з точки зору аналізу окремого виду злочинності під час її кримінологічної характеристики (наприклад, особа корисливого злочинця, особистість в злочинному світі тощо). Такий підхід обумовлюється як логікою наукового дослідження так і практичною необхідністю реалізацією наукових знань.

Виклад основного матеріалу. Як наголошує Є.О. Гладкова, «наріжним каменем» в осмисленні будь-якої науки є визначення її предмету, завдання, функції. Предмет кримінології – двохаровий включає в себе основні та додаткові (допоміжні) компоненти. До основних компонентів предмета науки кримінології традиційно відносять: злочинність; детермінація та детермінанти злочинності; особа та особистість кримінального правопорушника; окреме кримінальне правопорушення; протидія злочинності та запобігання окремим кримінальним правопорушенням. Похідними від зазначених є такі додаткові (допоміжні) компоненти предмета кримінології: фонові для злочинності явища; кримінологічне прогнозування та планування; методика кримінологічних досліджень [3, с. 12–15].

В.С. Батиргареева та А.В. Калініна до числа головних проблем, що створюють предмет кримінології, відносять: злочинність та різні її прояви; особа злочинця; причини та умови злочинності в цілому, окремих її видів та одиничних злочинів; запобігання злочинності в цілому, окремим її видам та окремим злочинам [4, с. 353-354].

На думку А.П. Закалюка, основним предметом кримінології є злочинність. До елементів предмета кримінології, що органічно пов'язані зі злочинністю, належать злочини як її діяльнісні прояви, особа злочинця, детермінація злочинності та злочинних проявів, запобігання дії цих детермінантів і тим самим запобігання злочинності загалом [5, с. 21].

До головних проблем, що створюють серцевину предмета кримінології, належить: 1) злочинність; 2) окремі злочини як конкретні прояви злочинності; 3) особистість злочинця; 4) фактори злочинності, причини і умови окремих злочинів; 5) запобігання злочинності й окремим злочинам [6, с. 7].

Предмет кримінології – злочинність як соціальне явище. До основних елементів предмета кримінології належать: злочинність як суспільно небезпечне соціально-правове явище і тенденції її розвитку; детермінанти злочинності чи окремих її видів; особа злочинця і жертви злочинів; засоби протидії злочинності [7, с. 283].

Предмет кримінології – сукупність явищ, процесів та закономірностей, що вивчаються кримінологією як наукою. Предмет кримінології складають основні елементи: злочинність, особа злочинця, причини та умови злочинності, запобігання злочинності [8, с. 27].

Провівши цей невеликий контент-аналіз наукових точок зору з приводу переліку основних елементів (або складових) предмету кримінології можливо констатувати те, що в кожному випадку завжди присутня особистість кримінального правопорушника. Зрозуміло той факт, що в різних випадках під час вказівки на цей елемент використовується різна термінологія, але як ми вже раніше наголосили, ми ставимся до такої ситуації як до термінів-синонімів. Так от особистість кримінального правопорушника є невід’ємною частиною предмету кримінології. І це в принципі є логічним. На чому базується наше, і не тільки наше, переконання? Спробуємо обґрунтувати цю тезу.

У першу чергу, зафіксуємо поняття кримінології як науки і для цього скористаємось сучасними енциклопедичними виданнями кримінологічної спрямованості, а саме «Українською кримінологічною енциклопедією» (2017) та «Великою українською кримінологічною енциклопедією» (2021). Перше джерело фіксує наступне: кримінологія (від лат. *crimen* – злочин і грец. слово вчення) – наука про злочинність, її причини, особистість злочинця і заходи запобігання злочинності [9, с. 359]. В другому наголошується те, що кримінологія це соціально-правова наука, яка досліджує закономірності злочинності, особистість злочинця, детермінацію злочинності та її проявів, напрямки і заходи запобігання їй [10, с. 774]. Якщо проаналізувати ці два визначення, які до речі сформульовані різними науковцями, а саме О.М. Джужою та В.В. Голіною, то можливо констатувати той факт, що вони мають однаковий зміст і навіть побудовані з використанням одних і тих же дефініцій (за рідким виключенням). Про що це нам свідчить? Про те, що питання яке нас цікавить, тобто особистість кримінального правопорушника, лежить в основі розуміння самої науки кримінологія.

По-друге, підійдемо до цього питання з боку розуміння такої дефініції як злочинність. Логіка нашого дослідження зрозуміла, але ж злочинність як явище виступає об’єктом дослідження кримінології як науки. Знову звернемося до наших енциклопедичних джерел. В «Українській кримінологічній енциклопедії» зазначається те, що традиційно під злочинністю розуміють історично мінливе, соціальне явище, яке являє собою систему передбачених кримінальним законом діянь, що вчиняються на певній території або серед членів певних соціальних груп упродовж певного проміжку часу [9, с. 251]. Що до «Великої української кримінологічної енциклопедії» то в ній наголошується аналогічне визначення, яке співпадає з попереднім зафіксованим слово в слово [10, с. 504]. Що це нам дає? Якщо уважно проаналізувати зміст терміну «злочинність» ми можемо наголосити на тому, що злочинність це сукупність кримінально-караних діянь. А ми вже раніше наголошували на тому, що носієм кримінально-протиправної (злочинної) поведінки є людина. При цьому, не просто фізична особа, а та яка відповідає вимогам ст. 18 КК України, а саме фізична, осудна особа, якій досягла віку з якого настає кримінальна відповідальність. Це зафіксовано в кримінальному законодавстві України, да і ми вже раніше на цьому робили певний акцент. Іншими словами, будь-яке діяння буде вважатись кримінальним правопорушенням тільки в тому випадку коли воно буде реалізовано суб’єктом цього кримінального правопорушення. Не поглиблюючись в кримінально-правові аспекти – просто людиною. Як результат, дослідити злочинність як явище, не дослідивши носія окремої кримінально-протиправної поведінки, що є складовою частиною цієї злочинності, не можливо. Такий стан логічних речей обумовлює передбачення особистості кримінального правопорушника як одного з елементів предмету кримінології.

Що це нам дає? По-перше, особистість кримінального правопорушника безумовно відносять до предмету кримінологічної науки. По-друге, формується мета такого дослідження та певний перелік завдань, які треба реалізувати в межах такого дослідження. Говорячи про мету дослідження особистості кримінального правопорушника, то вона більш-менш конкретизована, а саме: встановлення основних характеристик осіб, які вчиняють певні злочини і розробка конкретних заходів, які спрямовані на виправлення таких осіб [11, с. 56]. Погоджуючись з цією точкою зору, ми ще пропонуємо її в певній мірі розширити. На нашу думку, треба вести мову не просто про встановлення основних характеристик осіб, але і про формування певного кримінологічного портрету особистості кримінального правопорушника на підставі таких характеристик.

Свого часу, досліджуючи співвідношення таких дефініцій як «кримінологічна характеристика» та «кримінологічний портрет» особистості злочинця ми зазначали наступне: під *криміоло-*

гічною характеристикою особистості злочинця необхідно розуміти відповідний процес опису специфічних рис, які утворилися під час соціалізації людини, та визначають її в загальнолюдському, суспільно значущому та індивідуально-неповторному плані, а також характеризують як таку, що скоїла злочин, і впливають на злочинну поведінку цієї особистості [12, с. 165].

Одночасно з цим під кримінологічним портретом ми вважаємо треба розуміти опис типових специфічних рис особистості, які притаманні певному прошарку злочинців, та розкривають їх сутність як людей, що вчинили злочин певного характеру, або схильні до його вчинення [12, с. 166].

В кримінологічній науці доволі чітко сформувались декілька позиція з приводу змісту та сутності основних характеристик особистості кримінального правопорушника, які мають власні особливості. Але, треба наголосити на тому, що розбіжності в цих наукових позиціях не носять, на нашу думку, принципових розбіжностей і на остаточне розуміння змісту цих характеристик не впливають. Як результат цієї наукової полеміки, ми не будемо в даному дослідженні зупинятись більш детально на ній, а лише зафіксуємо власну позицію з даного приводу, яку вже раніше висловлювали. Кримінологічна характеристика особи надається шляхом визначення її кримінологічного портрету, який, в свою чергу, полягає в аналізі певних груп ознак, що характеризують цю особу. До таких груп рис відносять: соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки [13, с. 204].

Тобто іншими словами, в межах дослідження особистості кримінального правопорушника центральне місце займає кримінологічна характеристика особистості кримінального правопорушника, яка реалізується формуванням його кримінологічного портрету. Такий портрет містить в собі декілька блоків характерних ознак, а саме: 1) соціально-демографічний блок (включаючи соціальний статус, ролі та зв'язки тощо); 2) кримінально-правовий блок (персональний чи груповий характер злочинної поведінки, спрямованість злочинної поведінки, попередня злочинна діяльність, покарання та особливості його призначення тощо); морально-психологічний блок (психічні властивості, психологічні та морально-ціннісні особливості тощо) [14, с. 223].

Висновки. У межах певного висновку слід зупинитися на такому:

- кримінологічна наука як будь-яка галузь знань має власний предмет наукового дослідження, який, в свою чергу, має розгалужений характер;
- поряд з іншими елементами предмету кримінології (злочинністю та окремим кримінально-протиправним проявом; детермінантами злочинності та окремих кримінальних правопорушень; протидією злочинності) особистість кримінального правопорушника займає ключове місце в цій структурі;
- наукове дослідження особистості кримінального правопорушника як елементу предмету кримінології реалізується через призму кримінологічної характеристики особистості кримінального правопорушника з подальшим формуванням її кримінологічного портрету;
- основний зміст кримінологічного портрету особистості кримінального правопорушника міститься в сукупності характерних рис цієї особистості, що поділяється на певні блоки, а саме соціально-демографічний, кримінально-правовий та морально-психологічний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корж І.Ф. Об'єкт і предмет наукового дослідження в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2017. № 3(22). С. 22-29 URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/4_5.pdf.
2. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152-159. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content>.
3. Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб. / [І.О. Бандурка, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2025. 616 с.
4. Батиргареева В.С., Калініна А.В. Предмет кримінології. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 353–355.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія та практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/за заг. ред. В.В. Голіни; І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
7. Кримінологія: Навчально-методичний посібник/за заг. ред. проф. О.М. Джужа; В.В. Васинович, Т.Л. Кальченко, Н.В. Кулакова та ін. Київ: Атіка, 2008. 316 с.
8. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем. / С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, С.Г. Кулик, О.С. Шеремет. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2015. 658 с.
9. Українська кримінологічна енциклопедія/за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурено/упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Харк. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України. Харків – Київ: Золота миля, 2017. 804 с.
10. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В.В. Сокурено (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. 853 с.
11. Кримінологія: питання та відповіді; навч. посібник/за заг. ред. О.М. Литвинова; О.О. Авдеев, А.А. Васильєв, О.С. Володавська та ін.; Харків: Золота миля, 2015. 324 с.
12. Фіалка М.І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність та співвідношення понять. *Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр.* Харків, 2019. № 2 (21). С. 162–171. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d50d39ac-2b50-40fd-95a9-6ef34c80b7b0/content>.
13. Фіалка М.І. До проблеми визначення кримінологічного портрета особи, яка вчиняє злочини проти моральності. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р. м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2019. С. 203–205.
14. Гладкова Є.О. Особа (особистість) злочинця. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокурено (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 225–228.